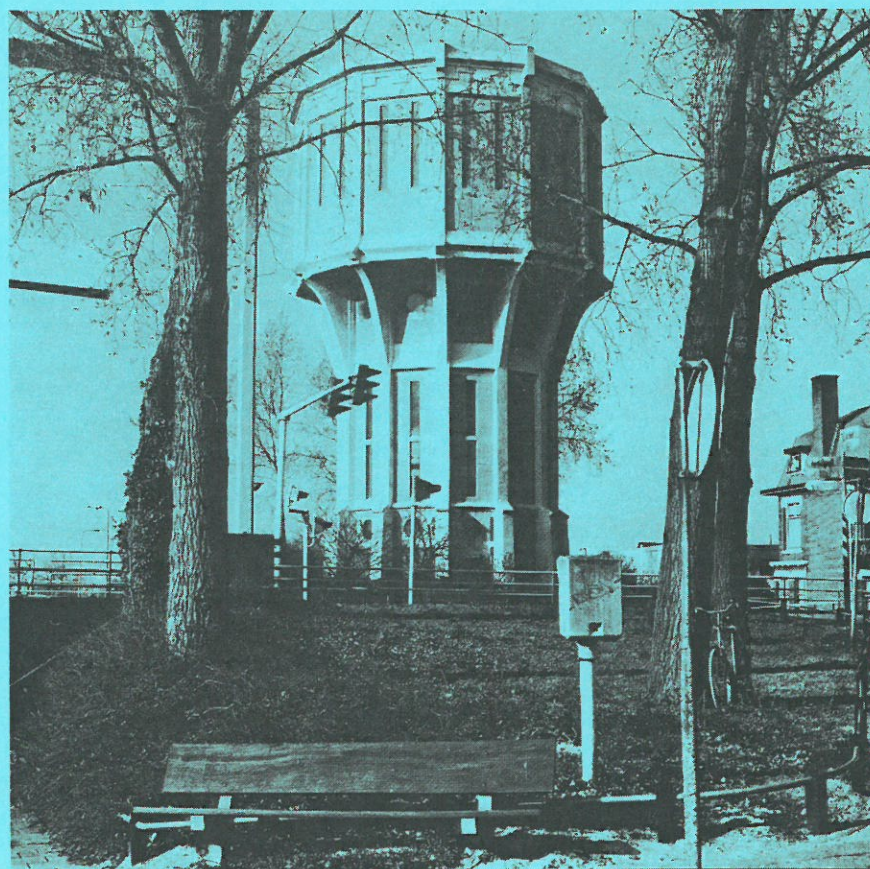

STIELZ

Jaargang 8 nummer 1

maart 1997

Taakgroep beoordeelt wolpakhuis

Jaarverslag Stiel 1996

Gastkolommen: burgemeester Cannegieter

Tentoonstelling 'Vastgelegd' op toernee door regio

Industrieschilder Herman Heijenbrock

Uitgave van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden

COLOFON

Stielz Jaargang 8 Nummer 1

Stielzaken is een uitgave van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel), Hogewoerd 125 2311 HK Leiden, tel. 071 - 5125877.

Een jaarabonnement kost minimaal fl. 20,- voor vier nummers.

Het verschuldigde bedrag kan worden overgemaakt op bank-rekening 33.55.36.018 of girorekening 10.39.391. Donateurs van Stiel ontvangen het blad gratis. Nieuwe donateurs kunnen zich voor minimaal fl. 27,50 per jaar aanmelden bij het secretariaat.

Redactie

Eric Jan Weterings, Palestrinastraat 13-hs, 1071 LC Amsterdam, tel. 020 - 6648296

Foto's: Niek Bavelaar, Hugo de Grootstraat 28, 2311 XK Leiden, tel. 071 - 5149863 of 071 - 5275001

Vormgeving: Sophie Verburgh, Palestrinastraat 13-hs, 1071 LC Amsterdam, tel. 020 - 6649566

Distributie: K. Ravensbergen, Snippenhoek 4, 2317 WX Leiden, tel. 071 - 5212605

Druk: Drukkerij Stadhuis & Stadsbouwhuis Leiden.

Bestuur

Ing. H.J. Budel, Buizerderf 25, 2251 MS Voorschoten, tel. 071 - 5619659 (voorzitter).

J.J. Gijsman, Hogewoerd 125, 2311 HK Leiden, tel. 071 - 5125877 (secretaris)

G. Barentsen, Maastrichtsestraat 88, 2587 XH Den Haag, tel. 070-3553729 (penningmeester)

W. Burgers, Meeuwenlaan 12, 2211 KP Noordwijkerhout, tel. 0252 - 373481 (voorzitter taakgroep selectie)

Dr. T. Dijs, Loevestein 41, 2352 KP Leiderdorp, tel. 071 - 5891038
Mr. D.E. Krantz, Rijn- en Schiekade 15, 2311 AK Leiden, tel. 071-5132935

E. Smidt-Adank, Constantijn Huygenslaan 51, 2332 TS Leiden, tel. 071 - 5769454 (tweede secretaris)

Drs. H.D. Tjalsma, Marelaan 55, 2341 LC Oegstgeest, tel. 071 - 5154470 (vice-voorzitter)

Stiel-vertegenwoordigers

Ing. H.J. Budel in het bestuur van de Stichting Levend Ambacht Leiden (Stal)

Dr. T. Dijs in de correspondenten-vergadering van de Vereniging Oud Leiden (Vol) en in het bestuur van de Federatie Industrieel Erfgoed Nederland (Fien)

J.J. Gijsman in het bestuur van Stichting Molen de Heesterboom

Stielz op Internet

Stielz is met ingang van jaargang 1997 ook bereikbaar via Internet. E-mail boodschappen kunnen worden gestuurd naar: sooph@pi.net

REDACTIONEEL

'Maart 1997' prijkt pront op de omslag van deze Stielz, maar nummer 1 van de achtste jaargang bereikt de lezer pas in april. Deze vertraging is niet alleen te wijten aan een grote toevloed van kopij - mirabile dictu: clubs als Stiel die louter door vrijwilligers gaande worden gehouden, klagen meestal over het tegendeel - maar ook aan het vertrek van redacteur Paul Kop. Vijf jaar lang zette hij het blad op zijn computer in elkaar en deze tijdrovende taak blijkt niet licht over te nemen. Elders in dit nummer wordt Paul Kop op passende wijze uitgeluid.

Het laatste nummer van de vorige jaargang was in zijn geheel gewijd aan de voormalige Leidse meelfabriek 'De Sleutels'. Als gevolg daarvan moest een aantal verslagen van belangrijke Stiel-activiteiten noodgedwongen (te) lang op de plank blijven liggen. Vooral de in het kader van het Jaar van het Industrieel Erfgoed door Stiel georganiseerde foto-tentoonstelling 'Vastgelegd voor het vergaaf' deed verschillende scribenten in de pen klimmen. Naast de toespraak waarmee conservator Mattie Boom van het Rijksmuseum in Amsterdam de tentoonstelling in Leiden opende, inspireerde de expositie de Voorschotense burge-meester Cannegieter tot een gastcolumn.

Opvallend afwezig in het inmiddels afgesloten Jaar van het Industrieel Erfgoed was Herman Heyenbroek, de enige belangrijke Nederlandse industrieschilder. Stielz besteedt aandacht aan deze in 1948 overleden kunstenaar door middel van een vraaggesprek met zijn kleinzoon. Via een Stichting probeert hij de aandacht voor het werk van zijn grootvader levend te houden.

Naast de vele terugblikken bevat deze Stielz verder de vaste rubrieken, nieuws over het werk van de taakgroep selectie en een vooruitblik naar het lustrumprogramma. De Stichting Industrieel Erfgoed bestaat op 27 mei immers tien jaar en dat jubileum is een aardige kapstok voor de nodige festiviteiten. Een zelfvoldane terugblik op die tien jaar zal daarbij niet ontbreken. Complimenten zijn altijd leuk, zeker als iemand van buiten de stichting bereid wordt gevonden die te verwoorden. Meer daarover elders in dit blad.

Eric Jan Weterings

Foto omslag: De in 1908 gebouwde watertoren aan de Hoge Rijndijk in Leiden, gefotografeerd door Paul Zevenhuizen voor de door Stiel georganiseerde tentoonstelling 'Vastgelegd voor het vergaaf'. Aanvankelijk zou in dit monument van bedrijf en techniek nog dit jaar een nutshistorisch museum onderdak vinden, maar dat gaat voorlopig niet door. Wibo Burgers inventariseert de voetangels en klemmen in een artikel op pagina 11.

WOLPAKHUIS MET GROTE HERINNERINGSWAARDE

De Taakgroep Selectie van Stiel heeft de gemeentelijke monumentencommissie voorgesteld het pand Herengracht 36/38, een voormalig wolpakhuis van het bekende Leidse textielbedrijf Van Wijk, op de gemeentelijke monumentenlijst te plaatsen. In de conclusie van de aanvraag zegt de Taakgroep dat Herengracht 36/38 een bijzonder gebouw is met een doordachte en consequente architectuur. Ook de herinneringswaarde is groot.

De westzijde van de Herengracht toont op de nummers 32 tot en met 38 een opmerkelijk complex. De bebouwing op nummer 32 dateert van rond 1660 en in nummer 34 was van 1919 tot 1951 het sociaal-democratische Volksgebouw gevestigd. Deze beide panden staan al op de gemeentelijke monumentenlijst.

Het gehele complex was in de vorige eeuw in handen van de firma Lisman en Waller, handelaren in wol en schapenvachten. In 1876 kwam luitenant-ter-zee, en later gemeenteraadslid en wethouder W.C. Juta in de zaak.

Lisman woonde op Herengracht 34, en Juta later ook. Zijn kinderen bleven er na zijn overlijden tot rond 1920 wonen. Het pand bestond uit een groot pakhuis en een wat minder breed woonhuis. Vóór 1850 was hier de eerste Leidse ijzergieterij van Schretlen gevestigd, vandaar de zeer vroege gevel met gietijzeren ramen. In 1929 werden deze gebouwen gesloopt door de N.V. Hollandse Constructiewerkplaatsen (HCW). De nieuwbouw werd ontworpen door de bekende Leidse architect B. Buurman. Opdrachtgever was de N.V. Textielfabrieken v/h Gebrs. Van Wijk en Co.

Van Wijk wilde een wolpakhuis van 16,5 meter hoog bouwen, met een hijsruimte van 17,9 meter. Nadat hiervoor vergunning was verleend, werd het pand gebouwd door het bedrijf Bik en Bredeveld. Voor de loophijsmachine met elektromotor werd een Hinderwet-vergunning afgegeven. Het pand werd gebruikt om er wol in te sorteren en op te slaan. In 1934 vond op de bovenste verdieping een kleine interne verbouwing plaats. Er kwam een filter-installatie

om de lucht te zuiveren.

Tegenwoordig wordt het complex als opslagruimte gebruikt door het Museum voor Natuurlijke Historie en het museum Boerhaave; het wordt beheerd door de Rijksgebouwendienst. Herengracht 36/38 is een groot fabrieksgebouw, dat men niet verwacht op deze plaats in de stad. De locatie is destijds vermoedelijk gekozen omdat veel arbeiders in dit deel van Leiden woonden. Het gebouw is geheel in baksteen opgetrokken, met uitgewassen betonnen dakranden. De gevel is sober geornamenteerd, waarbij een vergelijking met Herengracht 34 op zijn plaats is. Hoewel hier andere middelen zijn gebruikt, vallen ook bij nummer 36 (twee) verticale accenten in de gevel op. De rest van de gevel is zeer sober, met kleine ramen in een strak ritme.

Het gebouw bestaat uit een begane grond en vier verdiepingen daarboven, waarvan de bovenste iets terugligt. Het pand is vrij diep en loopt bijna tot aan de Vestestraat door. Op het overgebleven terrein zijn enkele huizen gebouwd, die van de achterzijde vrijwel geen lichtinval hebben door de hoogte van het pand aan de Herengracht. De ramen aan de achterzijde van Herengracht 36 zijn geblindeld.

In de voorgevel is door het inspringen van de verticale partijen en de begane grond, een bijzondere plastiek verkregen. Ter plaatse van het dak lopen de verticale partijen boven het gebouw door en springt de gevel terug. Dit effect wordt nog versterkt door betonnen banden in de gevel, die de verschillende naar voren- en terugliggende gevelvlakken versterken. Bovendien versterken deze banden de entree-partijen aan de onderzijde van de verticale gevelgedeelten.

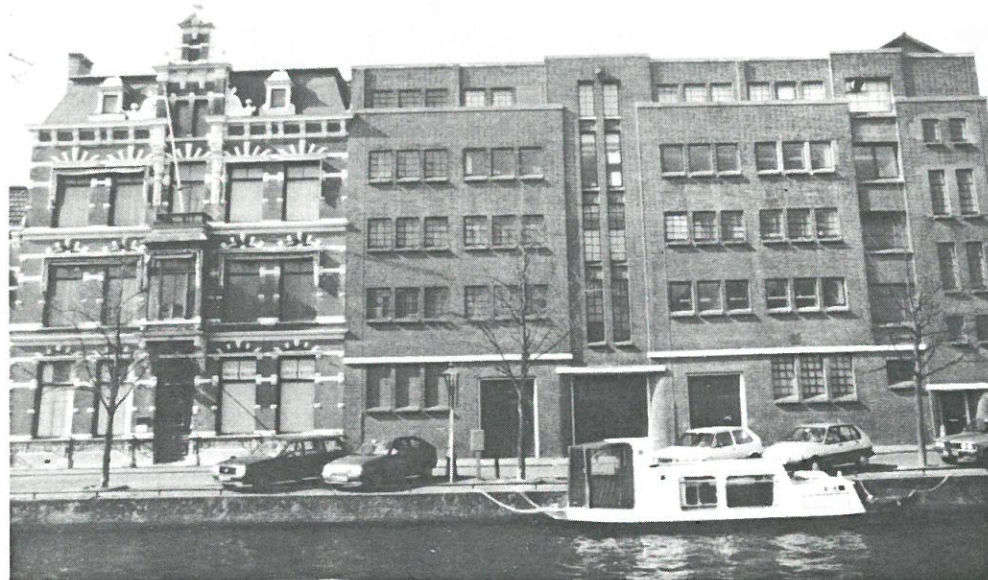
De ramen in de grote gevelvlakken hebben een roede-verdeling in negen delen met ondoorzichtig glas. Verschillende ramen zijn in de loop der tijd vervangen door grote ramen met één enkel oppervlak van glas. Boven de ramen bevinden zich rollagen van dezelfde steen als in de rest van de gevel is gebruikt. In de verticale gevelpartijen zijn afwijkende ramen gemaakt. Boven de drie grote deu-

ren aan de linkerzijde van het pand zijn grote vierkante ramen aangebracht, die in hoogte iets verspringen ten opzichte van de kleine ramen in de grote gevelvlakken. Geheel rechts staat een toren met een zadeldak, die een meter of acht terug ligt van de rooilijn.

Wanneer het huidige gebruik zou eindigen (bij ingebruikneming van het nieuwe Museum voor Natuurlijke Historie) zou het gebouw goed in appartementen kunnen worden opgedeeld. De woonomgeving is aantrekkelijk.

Taakgroep Selectie

(foto Taakgroep Selectie)

Inhoud

Wolpakhuis Herengracht 36/38	3
Jaarverslag Stiel 1996	4
Taakgroep Selectie 'buiten de Singels'	6
Gastkolommen	7
'Vastgelegd voor het vergaaf' in de regio	8
Mega-diashow	10
Nutshistorisch museum niet dit jaar	11
Hergebruik erfgoed nader bekeken	11
Industrieschilder Herman Heijenbroek	12
Paul Kop verlaat redactie Stielz	13
Lustrumprogramma tien jaar Stiel	14
Literatuur/ lezing Meelfabriek	15

JAARVERSLAG 1996 STICHTING INDUSTRIEEL ERFGOED LEIDEN

1996 markeerde als het 'Jaar van het industrieel erfgoed' een belangrijke periode voor Stiel. Na de opening op 29 februari 1996 door staatssecretaris Nuis van onderwijs en cultuur in de Rotterdamse Van Nelle-fabriek, volgden in heel Nederland een jaar lang tal van manifestaties op het terrein van het industrieel erfgoed. Ook Stiel heeft zich daarbij niet onbetuigd gelaten, zoals uit dit jaarverslag zal blijken.

Bestuur en leden

Op 31 december 1996 telde Stiel 190 donateurs (eind 1995: 179), waaronder een aantal bedrijfsdonateurs. De werkgroep (in principe alle actief bij Stiel betrokkenen) telde op datzelfde moment 46 leden (tegen ook 46 eind 1995).

Het dagelijks bestuur van Stiel bestond in 1996 uit voorzitter H.J. Budel, secretaris H.D. Tjalsma (tot 1 augustus, daarna vice-voorzitter) en J.J. Gijsman (vanaf 1 augustus) en penningmeester G. Barentsen. Overige leden van het stichtingsbestuur waren in 1996 W. Burgers (vanaf 26 maart), T. Dijs, D.E. Krantz, mw. M. Kroef (tot 26 maart) en mw. M.E. Smidt-Adank.

Het stichtingsbestuur heeft zoals gebruikelijk één keer vergaderd, op 26 maart 1996. In deze bijeenkomst werd het financiële jaarverslag over 1995 goedgekeurd alsmede de begroting voor 1996. Verder werden in deze vergadering W. Burgers en J.J. Gijsman tot nieuwe bestuursleden benoemd. Mw. M. Kroef trad bij deze gelegenheid af als bestuurslid, onder grote dankzegging voor al het werk dat zij voor Stiel heeft verricht, vooral als eerste redacteur van Stielz en als voorzitter van de Taakgroep Selectie. De Stichting besloot haar tot 'titulair erebestuurslid' te benoemen.

De werkgroep heeft in 1996 één keer vergaderd, op 26 maart 1996. Dit was de laatste bijeenkomst, aangezien op deze vergadering tot een andere opzet van de werkgroep is besloten. Werkgroepvergaderingen zullen als zodanig niet meer worden gehouden, omdat de bijeenkomsten niet meer bleken te functioneren als het bedoelde uitwisselingsplatform tussen de verschillende onderdelen van Stiel. In plaats daarvan zal in de toekomst éénmaal per jaar een algemene donateursavond worden georganiseerd, zo mogelijk in samenwerking met verwante organisaties. Het onderscheid tussen werkgroepleden en donateurs blijft gehandhaafd.

De actief betrokkenen werden op 3 september uitgenodigd voor een borrel in café De Spons (het vroegere weverscafé Hoogeveen) waar onze catalogus van de tentoonstelling 'Vastgelegd voor het vergaan' en het begeleidende boekje van de Open Monumentendag werden gepresenteerd.

Vertegenwoordigingen

In 1996 was Dr. T. Dijs de officiële vertegenwoordiger van de historische Vereniging Oud Leiden in het bestuur van Stiel. Tevens was hij de vaste vertegenwoordiger van Stiel in het Algemeen Bestuur van Fien (Federatie Industrieel

Erfgoed Nederland). Dhr. A. Thomassen heeft Stiel enige jaren vertegenwoordigd in het bestuur van de Stichting Houtzaagmolen De Heesterboom als adviserend lid. Na zijn plotselinge overlijden op 18 januari 1996 is zijn functie overgenomen door J.J. Gijsman, die Stiel ook vertegenwoordigde in de Open Monumentendag Commissie. H.J. Budel was namens de stichting actief in het Ocel (Overleg Cultureel Erfgoed Leiden). Tevens participeerde Stiel, samen met de Stichting Leids Historisch Museum en de Stichting Vrij Kunstzinnig Centrum De Zonneboom in STAL (Stichting Levend Ambacht Leiden).

Inventarisatie en documentatie

In 1996 is voor beschrijving van de Stiel-collectie gekozen voor het geautomatiseerde documentatiesysteem van het Leidse Gemeentearchief. In de loop van 1996 zijn proeven gedaan, waarna in 1997 een begin zal worden gemaakt met de daadwerkelijke invoer van gegevens. Als meest urgente project wordt als eerste de foto-collectie aangepakt. Daarna volgt de beschrijving en inventarisatie van publikaties, archiefbescheiden en andere onderdelen van de Stiel-collectie die naar het Gemeentearchief zijn overgebracht.

Externe activiteiten

Deze stonden dit jaar voornamelijk in het teken van het Jaar van het Industrieel Erfgoed. De eerste activiteit waarmee Stiel in dat kader naar buiten trad, was de rondreizende fototentoonstelling 'Vastgelegd voor het vergaan - Monumenten van bedrijf en techniek in Rijnland en de Bollenstreek', die zijn première beleefde in Ter Aar op 31 mei 1996. Dit was de eerste gelegenheid waarbij Stiel zich tot de omgeving van Leiden richtte, een gebied dat volgens haar statuten nadrukkelijk tot het werkgebied van de stichting behoort. De prachtige foto's van Paul Zevenhuizen over industriële monumenten in Rijnland en de Bollenstreek zijn door honderden belangstellenden gezien in achtereenvolgens Ter Aar, Sassenheim, Zoeterwoude, Lisse, Voorschoten en Den Haag. Kort voor Open Monumentendag werd in september de tentoonstelling in het Leidse Museum Boerhaave geopend met een lezing van de kunsthistorica Mw. M. Boom, conservator fotografie van het Rijksmuseum in Amsterdam.

Diezelfde maand hield voorzitter H.J. Budel van Stiel een lezing voor leden van de Vereniging Oud Leiden onder de titel 'De kunst van het vernietigen. Leids industrieel erfgoed: het bewaren waard.' Aansluitend volgde vanuit het Ankerpark op de muur van de meelfabriek de vertoning van een Mega-dia show van (inter)nationale monumenten van bedrijf en techniek. In samenwerking met architectenbureau Reinier Verbeek werden groot formaat dia's van architectuur-fotograaf Fas Keuzekamp geprojecteerd op een doek van 100 m2. De show besteedde onder meer aandacht aan de mogelijkheden tot hergebruik van industriële monumenten.

De 10e landelijke Open Monumentendagen op 14 en 15

september waren ook in Leiden een groot succes. Het onderwerp was 'Industrieel Erfgoed en Vluchtelingen', met als thema 'Schuilplaats en Werkplek'. Mede door de inbreng van Stiel was een groot aantal (43) monumenten opengesteld voor publiek, dat in groten getale belangstelling toonde (tussen de 300 en 7000 bezoekers per object). Een wandeling en een fietstocht droegen bij aan het succes, evenals de 75 vrijwilligers die bij de monumenten en de wandeling tekst en uitleg gaven.

Behoudsactiviteiten

Stiel heeft zich in 1996 ingespannen om de 'Peperbus' (transformatorhuisje) op het Vrouwenkerkhof te behouden. De gemeente heeft een geheel nieuw inrichtingsplan voor het plein gemaakt. De oude muurresten van de voormalige Waalse Vrouwenkerk zullen worden gesloopt, terwijl de Peperbus moet verdwijnen. Stiel heeft gepleit voor behoud van dit kleine, maar karakteristieke monument van bedrijf en techniek, op de oorspronkelijke plaats. Tot nu toe heeft dat pleidooi geen resultaat opgeleverd.

Opnieuw is weer veel werk verzet om meelfabriek 'de Sleutels' te behouden, nadat het Leidsch Dagblad op 14 september kopte: 'Sloop meelfabriek nabij'. Direct werd door Stiel een ad hoc Initiatiefgroep Behoud Meelfabriek opgericht. Na veel publicitaire en andere actie werd het ergste gevaar afgewend, toen Burgemeester en Wethou-

ders van Leiden besloten de gevraagde sloopvergunning voorlopig niet te verlenen. Bovendien bleek de gemeente Leiden bereid een onderzoek te laten instellen naar de mogelijkheden van hergebruik van de Meelfabriek. Stiel nodigde daarop vier externe deskundigen uit om een Commissie van Bijstand en Advies te vormen, die de juistheid en de onafhankelijkheid van dit herbestemmingsonderzoek zal controleren.

Stielz

Het Stichtingsorgaan Stielz verscheen in 1996 vier maal onder redactie van E.J. Weterings. P. Kop (opmaak), N.J. Bavelaar (foto's) en K. Ravensbergen (distributie) zorgden voor de productie van het blad. In het bijzonder vermeldenswaard is de dikke december-special over de Meelfabriek, die op 17 december werd aangeboden aan Burgemeester Goekoop en de Leidse raadsleden. Stielz is langzamerhand een vaak aangehaalde bron op het gebied van het Leidse industriële verleden, zoals blijkt uit verwijzingen in bijvoorbeeld de Leidse Jaarboekjes, de serie 'Leiden zoals het was' en de onlangs verschenen 'Architectuur en Monumentengids Leiden'.

Taakgroep Selectie

Elders in deze Stielz is het jaarverslag van de Taakgroep Selectie opgenomen.

Bestuur Stiel

Jaarrekening 1996 en Begroting 1997

	1996 begroting *)	1996 werkelijk	1997 begroting
BATEN			
Donaties	f. 6500,-	f. 5725,-	f. 6000,-
" vorig jaar	f. 1500,-	f. 1410,-	-----
Bijzondere eenmalige donaties	f. 3000,-	-----	-----
Legaten	f. 1500,-	-----	-----
Inkomsten i.v.m. tentoonstelling *)			
Subsidies	f. 18000,-	f. 12000,-	f. 5000,-
Eigen bijdrage t.l.v. liquide middelen	f. 6000,-	f. 6000,-	-----
Entrees en verkochte catalogi	f. 870,-	f. 1345,-	-----
Overige diverse inkomsten	f. 800,-	f. 435,20	f. 5000,-
Interest	-----	f. 415,90	-----
Nadelig saldo	-----	-----	-----
	f. 563,41	-----	-----
	f. 38170,-	f. 27894,51	f. 16000,-
LASTEN			
Secretariaat	f. 600,-	f. 919,08	f. 1000,-
Stielz + porto	f. 2900,-	f. 4704,-	f. 3600,-
Inventarisatie en Onderzoek	f. 500,-	f. 344,15	f. 1100,-
Lustrum onkosten	-----	-----	f. 5000,-
Publiciteit en Informatie	f. 3000,-	f. 1066,80	f. 3000,-
Tentoonstelling *)	f. 25035,50	f. 20050,38	f. 1200,-
Overige	f. 1000,-	f. 810,10	f. 1000,-
Voordelig saldo	f. 5134,50	-----	f. 100,-
	f. 38170,-	f. 27894,51	f. 16000,-

*) De begroting voor de tentoonstelling 'Vastgelegd voor het vergaan' werd inmiddels bijgesteld; de hier genoemde cijfers wijken dus af van die welke in StielZ no.1 van maart 1996 gepubliceerd werden.

Balans 1996

ACTIVA		PASSIVA	
Liquide middelen:		Vermogen	f. 5235,46
Rek.crt. Rabobank	f. 1543,04		
Rek.crt. Postbank	f. 5084,08	Crediteuren:	
Giroplus Postbank	f. 799,15	Donatie's '97	f. 15,-
Debiteuren	f. 215,-	Overige	f. 2390,81
	f. 7641,27		f. 2405,81
			f. 7641,27

TAAGGROEP SELECTIE AAN HET WERK 'BUITEN DE SINGELS'

De taakgroep selectie van Stiel inventariseert en beschrijft monumenten van bedrijf en techniek. Daarna beoordeelt de taakgroep of een object voldoende beschermwaardig is, waarna eventueel een voordracht volgt bij de Leidse monumentencommissie tot plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst. Taakgroep-voorzitter Wibo Burgers maakt de balans op van het afgelopen jaar en kondigt de plannen voor 1997 aan. Tegen het eind van het afgelopen jaar heeft de Taakgroep Selectie een belangrijke beslissing genomen: de groep zal het werk gaan voortzetten 'buiten de singels'. Als basismateriaal worden de omvangrijke lijsten van het Monumenten Inventarisatie Project in Leiden gebruikt. Stiel-voorzitter Henk Budel heeft op de eerste vergadering in 1997 het officiële startsein gegeven voor deze nieuwe fase in het werk.

In het afgelopen jaar werden vijf panden voorgedragen voor plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst:

- Haarlemmerstraat 54 hoek Sionsteeg (winkelpand)
- Hogewoerd 6 (voormalige verffabriek)
- Herengracht 36/38
- Geregracht 3-5 (voorgevel voormalige broodfabriek)
- trafogebouw Jan van Houtkade.

Niet voorgedragen werden de volgende onderzochte objecten:

- Nieuwstraat 33-41 (vanwege lelijke verbouwing)
- St. Aagtenstraat (onvoldoende argumenten)

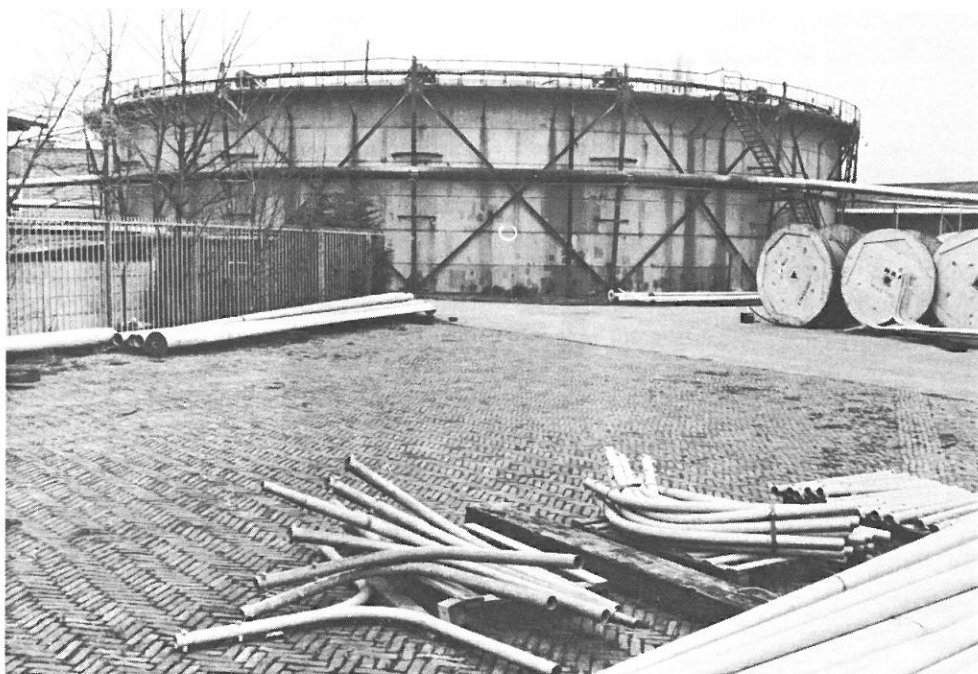
- EWR-hoofdgebouw (te jong voor aanvraag)
- Narmstraat 4-8 (stal/werkplaats, geen industrieel erfgoed)
- Lammermarkt 59 (pakhuis, twijfelgeval)

De op de lijst geplaatste gashouder op het EWR-terrein achter de Langegracht bleek enkele jaren geleden al te zijn gesloopt.

Van de vijf panden, waarvoor in 1995 een aanvraag werd ingediend, zijn er drie nog in behandeling. Twee werden door de monumentencommissie afgewezen: Van der Werfstraat 25 (voormalige broodfabriek 'Ons Doel') en Kort Rapenburg 18 (winkelpand). In het afgelopen jaar ging de gemeentelijke monumentencommissie akkoord met ons voorstel om het pand Lange Mare 60 en het aangrenzende pand op de lijst te plaatsen.

In september zette Bart Rijsbergen van het gemeentelijk bureau Monumentenzorg uiteen welke vorm de aanvragen het best kunnen hebben om een optimaal resultaat te bereiken. In de personele bezetting van de Taakgroep Selectie kwamen veranderingen. Ondergetekende volgde in het voorjaar Marja Kroef op als voorzitter van de groep. Annet Claesen en Querite Fleury namen opgevallende plaatsen in. Eind 1996 bestond de groep uit: Wibo Burgers, Piet de Baar, Bertine Jongerius, Reinier Verbeek (waarnemend secretaris), Annet Claesen en Querite Fleury.

Wibo Burgers

De enige jaren geleden gesloopte gashouder

(foto: Taakgroep Selectie)

Gastkolommen

VASTGELEGD OPDAT HET NOG VER GAAT

De Stiel-tentoonstelling 'Vastgelegd voor het vergaat. Monumenten van bedrijf en techniek in Rijnland en Bollenstreek' deed op haar route door de regio onder meer Voorschoten aan. Burgemeester P. Cannegieter vindt de naam van de expositie 'enigszins défaitistisch', zo merkt hij op in onderstaande bijdrage. 'Vastgelegd opdat het nog vër gaat', dus nog lange tijd meegaat, is volgens hem een betere benaming.

In 1996, het Jaar van het Industrieel Erfgoed, werd ook in mijn gemeente de reizende tentoonstelling 'Vastgelegd voor het vergaat' aan het publiek aangeboden. In het gemeentehuis, zelf een gebouw van bedrijvigheid, waarin oud en nieuw een redelijk geslaagde symbiose zijn aangegaan, werden de talrijke bezoekers verrast met een boeiende confrontatie met de prachtige en sprekende platen van Paul Zevenhuizen.

Voorschoten is een plaats met een meer dan millenaire traditie van wonen en werken. Voorschotenaren zijn zich van hun geschiedenis bewust en voelen zich ermee verbonden. Er zijn in de gebouwde omgeving ook nog vele getuigen van: ruim 50 rijksmonumenten, een beschermd dorpsgezicht en ruim 100 gemeentelijke monumenten. Daaronder ook de nodige objecten van techniek en bedrijvigheid, zoals oude boerderijen, en bijvoorbeeld een fraaie poldermolen, een pakhuis, een bollenschuur, het gemaal De Vereniging waar Stiel zich nog voor heeft beijverd en een Pasveersloot, als vroege vorm van waterzuiveringstechniek (gaat binnenkort naar een museum omdat hij uit bedrijf werd genomen en ter plaatse niet kan worden gehandhaafd). Een aantal objecten is jammergenoeg ook verdwenen. De oude korenmolen De Oranjeboom werd al langer geleden afgebroken: alleen de gevelsteen is nog bewaard en in een muur ingemetseld. Oudere inwoners herinneren zich ook nog een gaaf hoefsmidstravalje in de Voorstraat. Nog niet zo erg lang geleden moest de watertoren worden gesloopt: reddeloos versleten vroege betonbouw die gevaar begon op te leveren. Van de beroemde zilverfabriek kon door snelle plaatsing op de monumentenlijst de volledige teloorgang worden voorkomen. De fraaie voorgevel in 19e eeuwse electische bouwstijl is bewaard gebleven maar erachter staat een geheel nieuw, gelukkig fraai, gebouw. Zo gaat dat: you win one, you lose one. Bijzonder in Voorschoten zijn de oude gaslantaarns in de Voorstraat, een uniek staaltje vroege verlichtingstechniek dat deze sfeervolle straat met zijn eeuwenoude lindes een zeer aparte bekoring verschaft als de avond is gevallen.

Het is verheugend en belangrijk, dat deze categorie van zaken meer de aandacht krijgt. Niet alleen de huizen, de kastelen en paleizen, de kerken en de stadhuizen zijn ons monumentaal erfgoed. Ook de plaatsen waar de mensen werkten en de techniek waarmee zij zich omringden en waarmee zij werkten, de civieltechnische scheppingen, ten onzent met name de waterstaatkundige werken, maken wezenlijk deel uit van het historisch,

cultureel en stedenbouwkundig weefsel waarin ons verleden en onze collectieve identiteit zichtbaar is en blijft.

Dat is belangrijk, want dat zijn weer elementen die het gevoel van saamhorigheid en van heemliedende verbondenheid met de plaats waar men woont voeden en onderhouden, voor een harmonische samenleving van groot belang.

Het is goed dat de jeugd hierdoor respect kan worden bijgebracht voor het vernuft en de arbeidzaamheid van onze voorouders. Ook wordt de ontwikkelingsgang van onze techniek daardoor zichtbaar gepresenteerd en begrijpelijk gemaakt. In onze moderne samenleving neemt de techniek zo'n dominante gestalte aan dat hij bijna van haar menselijke meesters dreigt te emanciperen, ja zelfs hen dreigt te gaan overheersen. De computer bepaalt, de hi-tech machines voeren uit en wij staan er geïmponeerd een veelal niet-begrijpend naar te kijken. Dat kan leiden tot een gevaarlijke vorm van lijdelijkheid, vervreemding en verval van verantwoordelijkheidsgevoel in de opgroeiende generaties. De oude techniek is nog zichtbaar werktuig, verlengstuk van de mens, louter hulpmiddel. Men moet de techniek zo leren zien om er ook in de 21e eeuw zelfbewust, onbevreesd en selectief sturend mee om te gaan.

En tenslotte: die oude industriële elementen zijn vaak zo mooi! De liefde voor het ambacht straalt er vanaf. Ook dat is een voorbeeld om na te volgen. Ook onze 'werkplaatsen' moeten gaan behoren tot het gekoesterd erfgoed van de toekomst.

De tentoonstelling heet enigszins défaitistisch: 'Vastgelegd voor het vergaat'. Laten we er van maken: Vastgelegd (juridisch beschermd, technisch goed onderhouden) opdat het nog vër gaat, nog lange tijd meegaat!

Mr. P. Cannegieter
burgemeester van Voorschoten

'VASTGELEGD VOOR HET VERGAAT' BRENGT REGIO IN BEWEGING

De reizende foto-tentoonstelling 'Vastgelegd voor het vergaat. Monumenten van bedrijven techniek in Rijnland en de Bollenstreek' was de afgelopen maanden te zien in verschillende plaatsen in de regio. Voor een aantal plaatselijke bestuurders was dat aanleiding om aandacht te vragen voor het industrieel erfgoed in hun gemeente. Vanwege de verschijning van het speciale nummer van Stielz over Meelfabriek De Sleutels in december, volgt hieronder ietwat verlaat een aantal bijdragen over de tentoonstelling.

Grote belangstelling trok de opening op 10 september in het Leidse museum Boerhaave, die door ongeveer 250 mensen werd bezocht. Conservator van de collectie fotografie van het Rijksmuseum in Amsterdam Mattie Boom hield bij die gelegenheid een toespraak waarvan de tekst hieronder volgt. In oktober verhuisde de expositie naar Lisse, waar op 19 oktober in het kasteeltje Huize Dever ongeveer vijftig mensen naar de openingstoespraak van Stiel-voorzitter Henk Budel luisterden.

Vervolgens was de tentoonstelling in Hillegom te zien, waar wethouder Hulsebosch de opening op 11 november aangreep om te pleiten voor een 'zorglijst' voor monumenten van recente datum. De volgende halte van 'Vastgelegd' was de gemeente Voorschoten en naar aanleiding van deze gebeurtenis schreef burgemeester Cannegieter een column, die elders in dit blad is te lezen. Tenslotte was de tentoonstelling in januari te zien in het Provinciehuis in Den Haag, waar enkele honderden bezoekers werden verwelkomd.

Eric Jan Weterings

'Zorglijst' voor jongste monumenten in Hillegom

In Hillegom is het gemeentebestuur geschrokken van de resultaten van het (bijna voltooide) Monumenten Selectie Project. Wethouder mevr. A.M.Q. Hulsebosch-Lommerse: "We hebben niet opgelet. Uit de periode 1850-1900 is vrijwel niets over, uit de periode 1900-1940 weinig." De wethouder, die o.a. monumentenzorg beheert, wil lessen trekken uit het recente verleden.

Zij overweegt dan ook te komen met een 'zorglijst' voor aanstaande monumenten (vanaf 1945, de periode van de wederopbouw), waarbij de overheid het verschil zou moeten bijpassen tussen wat de eigenaar van het monument wil betalen voor herstel (met vaak goedkope materialen) en de kosten van echte restauratie in de originele toestand. Binnenkort presenteert de wethouder een nota over het monumentenbeleid in de gemeente Hillegom.

Mevr. Hulsebosch zei dit op 11 november bij de opening van de expositie 'Vastgelegd voor het vergaat' in de openbare bibliotheek in Hillegom. Deze tentoonstelling, vervaardigd door fotograaf Paul Zevenhuizen in opdracht van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel), brengt industriële monumenten in de regio Rijnland en Bollenstreek op verrassende wijze in beeld.

Naast de fraaie zwart-wit foto's waren kunstwerken van de Leidse beeldhouwer Sjeff Oltheten te zien over industrieel erfgoed. Voor het geëxposeerde werk 'Monument voor de overlevenden' gebruikte hij schakels van een transportband van meelfabriek De Sleutels in Leiden.

Voor de opening van de expositie gaf de heer A. Kunne, voorzitter van de Stichting Vrienden van Oud Hillegom, een overzicht van wat er in Hillegom nog over is aan monumenten van bedrijf en techniek, waaronder een aantal fraaie bollenschuren.

Wibo Burgers

Foto-expositie eindigt in Provinciehuis

Voor de laatste keer was de fototentoonstelling 'Vastgelegd voor het vergaat' in januari en februari te zien in het Provinciehuis in Den Haag. Stiel-voorzitter Henk Budel maakte aan het begin van dit laatste traject de balans op. Na eind mei 1996 van start te zijn gegaan in Ter Aar deed de reizende tentoonstelling de volgende plaatsen aan: Leiden, Zoeterwoude, Lisse, Hillegom, Sassenheim, Alphen aan den Rijn, Voorschoten en Den Haag. De belangstelling was redelijk, de verkoop van de catalogus liep matig, er is veel publiciteit geweest en - zeker niet onbelangrijk - de lokale besturen is nog eens gewezen op het belang van industrieel erfgoed.

De expositie werd in Den Haag geopend door gedeputeerde Noltten, die zijn verhinderde collega van cultuur H.B. van der Goot verving. Noltten wees onder meer op het bestaan van vijf fietstochten langs industrieel erfgoed in Zuid-Holland, waarvan folders bij de VVV's in de provincie verkrijgbaar zijn.

Wibo Burgers

Foto's tonen eigentijdse visie op monumenten

De volgende tekst werd door conservator Mattie Boom van het Rijksmuseum Amsterdam uitgesproken op 10 september 1996 bij de opening van de tentoonstelling 'Vastgelegd voor het vergaat'. Plaats van handeling was Museum Boerhaave in Leiden.

Het favoriete televisieprogramma van mij en mijn kinderen heet 'Kinderen van Waterland'. Het zijn korte filmpjes over dat wat de kinderen uit dit dorp dagelijks aan grote en kleine dingen tegenkomen en meemaken: Spijker Leemhuis, Ute Kloek, Callas Kramer en Beertje van Veen - zo heten onze helden - gaan naar de kapper, spatten nette dames nat, redden muizen uit gemene vallen en verkopen vaders olieballen voor een grijpstuiver langs de deur.

Aflevering vijf van deze serie is één van onze favorieten. Beertje van Veen en Ute Kloek dwalen na schooltijd af en komen terecht bij een oud vervallen gebouw. Ze doen het

(Foto Paul Zevenhuizen)

krakende hek open, kijken een keer langs de immense gevel omhoog en sluipen naar binnen. Ze vinden het doodeng, maar ze willen het gebouw onderzoeken en gaan met de krakende, open lift langs alle etages omhoog. Beertje durft het dak niet op, maar Ute scheldt hem nog eens flink uit: hij laat het niet op zich zitten en begeeft zich toch naar buiten boven op het gebouw. Van daaruit kijkt hij op de kerktoren van het dorp en over de polders uit. Plots ontdekken de kinderen hoe laat het al weer is en bedekt met spinrag en stof zakken ze weer naar beneden af. Einde film.

De echte leidenars weten natuurlijk wel beter. Het uitzicht vanaf het dak ziet er heel anders uit, want het oude gebouw dat de kinderen nodig tot dolen is de Leidse meelfabriek en het stof is opstuiwend meel. De film is natuurlijk een ode aan het karakter van dit monumentale gebouw. En elke keer als we vanaf de Zijlsingel de Oosterkerkstraat opfietsen, tuit mijn dochter haar lippen en roept hard naar boven Beertje van Veen, Ute Kloekoek.... en zo groeten wij dan weer onze helden en het gebouw.

U hoeft ons dus niet meer te vertellen hoe dergelijke gebouwen van industrie en techniek tot de verbeelding kunnen spreken. Het is niet de eerste keer dat voor de fotografie - en dan bedoel ik met fotografie het niet-bewegende beeld of decor in een film - een dergelijke ambiance wordt gekozen: de filmer is dol op ondoorgroendelijke, vervallen bouwsels en beseft terdege hoe fotogeniek ze zijn en hoe ze aan romantisch gevoelen appelleren.

Dat hebben gebouwen natuurlijk altijd in meer of mindere

mate in zich gehad. Zo was het al in de vroege periode van de fotografie. Het nieuwe medium - daterend uit het jaar 1839 - was nog niet koud uitgevonden of ambtenaren gaven de opdracht om oude gebouwen, nieuwe gebouwen, verbouwingen en natuurlijk de verworvenheden van de eigen tijd minutieus en soms gedurende enkele jaren vast te leggen. Zo is er van tal van grote projecten tijdens de hele constructie - en bouwperiode fotografische documentatie aangelegd. De Amsterdamse fotograaf Pieter Oosterhuis was daarin in ons land in de 19e eeuw de grote specialist en hij verdiende met dergelijke foto-opdrachten een dikke boterham. Tussen 1855 en 1885 fotografeerde hij tal van bouwprojecten in Nederland. Wat toen tot de verbeelding sprak was natuurlijk de schaal, de omvang en de noviteit van de nieuwe, vaak openbare werken. Er was veel durf, technische kennis en creativiteit nodig om ze te bedenken en ook uit te voeren. Dat moest gedocumenteerd worden en

wel door een andere verworvenheid uit de nieuwe tijd, namelijk de fotografie.

De fotografie had ook het vermogen om gebouwen tot in de kleinste details haarscherp helder en in alle werkelijkheid vast te leggen: en niet alleen de details afzonderlijk, maar het hele samenstel van een gevel, raam, daklijst, tympaan, sculptuur en textuur van de steensort tegelijk: feitelijk dus een veelheid van details, allemaal tegelijkertijd genoteerd. Elk gebouw kon steen voor steen worden vastgelegd.

Daarom werd de fotograaf ook met veel enthousiasme op de bouwvloer ontvangen. In haar monografie over dezelfde industriële fotograaf Pieter Oosterhuis vermeldt de samenstellster Anneke van Veen hoe een 19de eeuwse schrijver vertelt hoe een tijdgenoot - een ingenieur - gebruik maakt van het nieuwe medium. Deze geeft zo treffend weer wat de ingenieur de kracht van de foto vond, dat ik u hun gedachten omtrent fotografie en gebouwen niet wil onthouden: "de foto gaf [hem] een algemeen overzicht van wat de werklieden hadden verricht, en, met een vergrootglas gewapend, ging hij daarop alle bijzonderheden na, telde hij de steenen, aan elken muur gebezigd; hij verkreeg in één woord daardoor alles wat hij nodig had, om de bouw uit de verte te kunnen besturen."

Het lijkt wel virtual reality, maar we schrijven 1858.

De fotografie was dus voor de 19de eeuwse bouwheren en constructeurs een nuttig hulpmiddel. Maar wie denkt dat het in beeld brengen van gebouwen een kwestie van een zakelijke druk op de knop was, komt bedrogen uit. Behalve detail en natuurgetrouwheid is er ook nog zo iets als licht, sfeer en karakter. De architectuurfotografie behoort wat dat

aangaat tot de belangrijkste en interessantste genres van de 19de eeuw. Edouard Baldus' serie van het Louvre, de foto's van Felix Teynard van Egyptische tempelcomplexen en de opnamen van de Indiase monumenten van Linnaeas Tripe behoren tot de mooiste fotografische interpretaties uit de vroege periode van de fotografie: het ritme van gevels en wanden en het spel van licht en schaduw nodigen de fotografen tot een variëteit aan composities. Het waren hun persoonlijke indrukken van de gebouwen en niet alleen de gebouwen zelf, die het onderwerp van de foto vormden.

In Frankrijk werd aan het begin van de jaren vijftig van de 19de eeuw een speciale Mission Heliographique - een opdracht tot een omvangrijke documentatie van het architectonisch erfgoed - in het leven geroepen, die een vijftal fotografen op pad stuurde langs gebouwen en monumenten in de Franse provincies. Het waren dezelfde fotografen die later de hallen, bruggen en stations zouden fotograferen, onder andere de eerder genoemde Baldas. Vorig jaar nog werd in het Parijse Musée des Monuments Historiques de herontdekte oogst van die paar jaar fotografie getoond: prachtige series, door de fotografen met veel zorg in beeld gebracht en afgedrukt. Ook daar was duidelijk dat het er maar helemaal om gaat hoe de fotograaf heeft gekeken; waar is hij gaan staan; hoe het beeld werd gevuld; op welk licht hij wachtte en op welk uur van de dag hij zijn opname maakte, kortom hoe hij z'n onderwerp interpreteert. Als conservator van de collectie fotografie van het Rijksmuseum zou ik er veel voor geven om - al was het er maar één - van die prachtige foto's uit de pioniersjaren van de fotografie in bezit te hebben.

En je realiseert je vaak pas bij het zien van zo'n verbeeldingsvolle foto wat de impact van het gebouw was en hoe de bouw ingreep in stadsgezicht en landschap. Wij bewaren zelf in het Rijksprentenkabinet zo'n foto van de Dordtse fotograaf J. G. Hameter in onze collectie. Zij stelt de Brug over de Maas bij Rotterdam voor. De Maasbruggen denk je dan, hoe vaak zijn we daar al niet overheen gegaan en hoe bekend komt ons dat voor. Maar de fotograaf heeft ze vastgelegd toen ze net waren voltooid: immense bogen die een breed water overbruggen. Alsof Hameter dat nog eens extra wilde benadrukken, zette hij de ijzeren bruggen tegen zo'n prachtige Hollandse Ruysdaellucht. En dan moet u weten hoe moeilijk het in de 19de eeuw was - door de lage lichtgevoeligheid van het negatiefmateriaal - om wolken te fotograferen. Vaak werd gewerkt met twee negatieven, één voor de wolken en één voor het eigenlijke onderwerp. De foto is zóbezien eigenlijk een geconstrueerde foto, een montage, en dus een soort commentaar van de fotograaf op de geweldige inbreuk die de monumenten van industrie en techniek op het traditionele Hollandse landschap moeten hebben gepleegd.

De fotograaf van nu - en dat kunnen we in de 40 impressies op de tentoonstelling met de prachtige afdrucken van Paul Zevenhuizen zien - kijkt tegen diezelfde monumenten weer heel anders aan. Wat voor de 19de-eeuwer nieuw was, is immers voor ons al weer oud en versleten. Voor de eigentijdse fotograaf zijn het natuurlijke gegevens: gebouwen in verval, geïntegreerd en opgenomen in hun omgeving en het landschap. De Hollandse luchten zijn ook aan de

bouwwerken gewend geraakt die in de loop der tijd een logische eenheid met het landschap zijn gaan vormen.

Het gebouw en zijn omgeving staan erin centraal, telkens op een bijzondere manier gevangen in het kader van de camera en als het ware geportretteerd. De ruime luchten doen hun profiel goed uitkomen en het licht speelt langs het gebouw en benadrukt het ritme van gevels en wanden.

En het aardige is dat ze de leken in industriële monumenten - en daar reken ik mijzelf toe - nu pas - na het zien van de foto's - opvallen. Zo zag ik, tussen de serie tot mijn verrassing ook objecten als een bollenschuur, een benzinestation en - hoe prozaïsch - het Leidse slachthuis. En die lijken met andere ogen bekeken zowaar mooi.

Ik wil nu graag de aanwezigen uitnodigen om zelf te oordelen en de foto's te gaan zien, opdat u voortaan niet meer gedachtenloos aan deze monumenten in spe in uw woonplaats en streek voorbijgaat en ze vooral meer tot uw verbeelding laat spreken. Maar niet nadat ik Paul Zevenhuizen en Museum Boerhaave heb gefeliciteerd met de mooie tentoonstelling. Stiel, de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden, wil ik feliciteren met dit mooie initiatief. Een foto-opdracht is een groot goed, maar hoed u voor het gevaar. Straks roepen gemeentebesturen: 'wat behouden? U heeft daar toch die prachtige serie foto's. Alles is steen voor steen vastgelegd.'

Mattie Boom

MEGA-DIASHOW

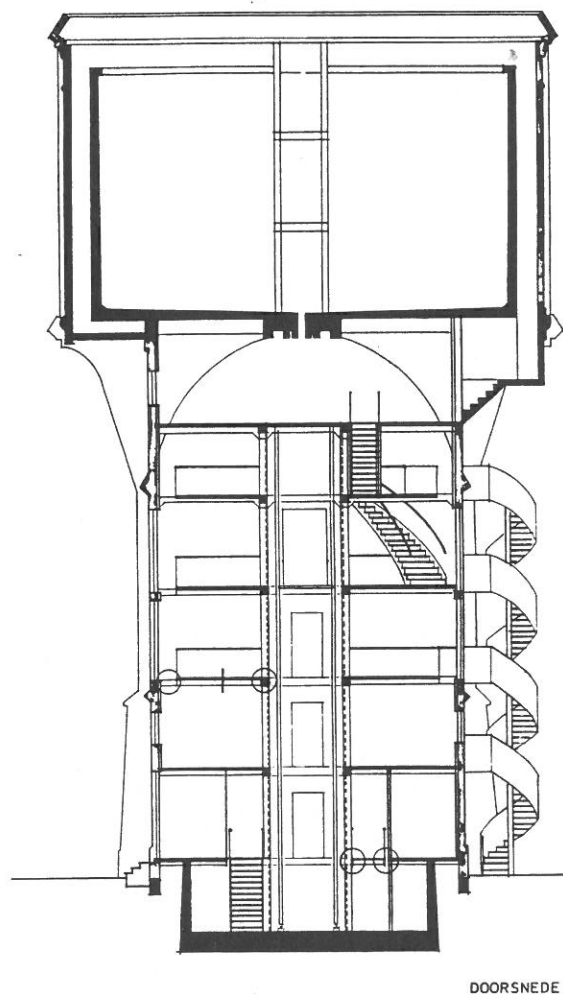
Een haperend dia-apparaat mocht de pret niet drukken. Aan de vooravond het landelijke monumentenweekende (13 en 14 september) hield Henk Budel voor een enkele tientallen leden van de historische vereniging Oud Leiden groot gehoor een lezing onder de titel 'De kunst van het vernietigen'. Aan de hand van - niet altijd even soepel op het scherm verschijnende - dia's toonde de voorzitter van Stiel in de Leidse sociëteit De Burcht een aantal voorbeelden van gesloopte monumenten van bedrijf en techniek in Leiden. Punt van discussie was verder de Leidse Meelfabriek, die een grote meerderheid van de aanwezigen ongaarne ziet verdwijnen.

Na lezing en discussie werden op een wand van de Meelfabriek dia's van het Leidse industrieel erfgoed getoond, gemaakt door de bekende Nederlandse architectuurfotograaf Fas Keuzenkamp. De afbeeldingen werden in een formaat van honderd vierkante meter door een projectiekanon vanuit het Ankerpark op een noordelijk muurvlak van de fabriek zichtbaar gemaakt. Organisatoren van de voorstelling waren Stiel en het architectenbureau Reinier Verbeek. Ondanks een stevige bries zagen de tientallen aanwezigen dankzij het kraakheldere weer een fraaie voorstelling, die met gepaste 'oh's' en 'ah's' werd becommentarieerd.

EJW

NUTSHISTORISCH MUSEUM KOMT ER DIT JAAR NIET

Begin 1996 schreef Stielz er met enig enthousiasme over: de fraaie watertoren aan de Hoge Rijndijk in Leiden, daterend van 1908, zou het nieuwe Nutshistorisch museum onderdak gaan bieden. In het voorjaar van 1997 zou de opening plaatsvinden. Maar rond dit project is een onzekere situatie ontstaan doordat de bijdrage van het EWR onvoldoende is om het plan van architect Jan Splinter uit Den Haag te verwezenlijken. Dit jaar komt het nieuwe museum er in elk geval niet.

Het ontwerp van Jan Splinter voor een museum in de watertoren.

In 1988 kwam de fusie tot stand van elf energiebedrijven in Rijnland. Bij elk van die bedrijven waren spullen uit het verleden bewaard. Die kwamen na het samengaan terecht in een voormalig elektriciteitsstation aan de Groenordstraat in Leiden. Al snel rees de gedachte aan een museum. Aanvankelijk werd overwogen een dergelijk museum onder te brengen in de oude watergasfabriek op het terrein van het energiebedrijf EWR in Leiden, maar om een aantal redenen is daarvan afgezien. Het museum zou in de oude watertoren

onderdak vinden.

Architect Splinter heeft daarvoor een plan ontwikkeld met als uitgangspunt het respecteren van het karakter van de watertoren. Het plan voorziet in vier expositievloeren in de voet van de watertoren, die vrijgehouden zijn van de ronde gevels. Ook de ramen blijven vrij van de vloeren en zo ontstaat een doorgaande vide.

Het Stiel-bestuur was ingenomen met het plan, evenals het bestuur van de Watertoren Stichting. De mooie plannen zijn echter op losse schroeven komen te staan wegens gebrek aan geld. Of het initiatief alsnog wordt doorgezet - met bij voorbeeld geld van sponsors - is niet bekend. Ook is het mogelijk dat een nieuwe architect wordt gevraagd een oplossing te realiseren, die minder geld kost.

Hergebruik erfgoed nader bekeken

Het industrieel erfgoed zal zichzelf met ingang van het komende jaar moeten bewijzen in een marktgerichte monumentenzorg. Daarbij kan een nieuwe firma in oprichting voor een professionele ondersteuning gaan zorgen. Dat zei J.P. de Smeth, financieel directeur van het Bouwfonds Nederlandse Gemeenten, op een enige maanden geleden gehouden symposium over het hergebruik van industriële monumenten in de Verkade-fabriek in Zaandam. De Smeth is ook commissaris van deze firma, de N.V. Nationale Maatschappij Tot Behoud, Ontwikkeling en Exploitatie van Industrieel erfgoed (Boei). Voorwaarde is wel dat het Projectbureau voor Industrieel Erfgoed (Pie) blijft bestaan onder de paraplu van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. In aansluiting op het werk van dit kennis- en coördinatiecentrum zal de nieuwe onderneming uitvoerende taken (ontwikkeling, beheer, exploitatie) voor haar rekening nemen.

De Smeth zei dat het hier gaat om een private onderneming, gericht op voldoende rendement (5%). Ook kan de firma gemeenten ondersteuning geven. Als aandeelhouders wordt primair gezocht naar industriële ondernemingen. Gekozen is voor de formule van het Stadsherstel.

Eerder al had Ed Schulte, architect en docent aan de Technische Universiteit Eindhoven, een aantal kernzaken van het hergebruik van industrieel erfgoed onder de aandacht gebracht. 'Eerst moet worden gekeken welke mogelijkheden een industrieel gebouw heeft, daarna moet er een gebruiker bij gevonden worden,' zo zei hij. Ook werd een aantal hergebruik-projecten (het Philips-gebouw de Witte Dame in Eindhoven en de steenfabriek De Bovenste Polder in Wageningen) onder de loop genomen.

Tijdens het symposium werd de Industrieel Erfgoedprijs 1996 uitgereikt. De prijs, een bedrag van 10.000 gulden en een oorkonde, beschikbaar gesteld door de stichting Industrieel Erfgoed Rijnmond, is toegekend aan het project De Bovenste Polder in Wageningen. Een eervolle vermelding was er voor de stichting Open Haven-museum in Amsterdam.

Wibo Burgers

INDUSTRIESCHILDER HEIJENBROCK AFWEZIG IN JAAR VAN HET INDUSTRIEEL ERFGOED

Het thema '1996 jaar van het industrieel erfgoed' werd in Nederland uitbundig gevierd door middel van een stroom publikaties, tentoonstellingen en andere manifestaties. Opvallend afwezig in al die festiviteiten was een overzichtstentoonstelling van het werk van Nederlands enige industrieschilder, Herman Heijenbrock. Alleen het Amsterdamse Technologie Museum Nint en het Kunstcentrum in Hengelo toonden in kleine exposities werk van de schilder. Vijf jaar geleden was in Leiden een aantal werken van hem te zien op een door Stiel georganiseerde tentoonstelling in het gemeentearchief. De belangstelling voor Heijenbrock's werk groeit de laatste jaren, zodat die 'grote' tentoonstelling er over twee jaar misschien alsnog komt, ter gelegenheid van zijn vijftigste sterfdag. Dat is in elk geval het streven van Heijenbrock's kleinzoon H. Matthijsen, die probeert de belangstelling voor het werk van zijn grootvader levend te houden.

Heijenbrock leefde van 1871 tot 1948, een tijd waarin de moderne techniek zich snel ontwikkelde en het arbeidsproces radicaal veranderde. Vooral in het eerste kwart van deze eeuw legde Heijenbrock de ontwikkeling van de opkomende industrie vast. Daartoe reisde hij door heel Europa langs mijnen, hoogovens, staalfabrieken en andere bedrijfscomplexen. Ook uit de regio Leiden zijn enkele werken van Heijenbrock bekend. Meestal maakte hij pastels op een ondergrond van zwart papier, omdat door de vele stof- en roetdeeltjes in de fabriekshallen het niet mogelijk was met water- en olieverf te werken.

Hoogovens zijn een belangrijk thema werk in het werk van Heijenbrock. Alle fasen van het productieproces heeft hij in beeld gebracht, van de aanvoer van grondstoffen tot het afvoeren van de slakken (een restproduct). Een groot aantal van deze doeken is nog in het bezit van de familie. "Hoogovens vond hij prachtig," herinnert kleinzoon H. Matthijsen zich. "Zo'n geweldige kachel die door mensen wordt gestuurd, terwijl de machines het zware werk doen. Hij schilderde Hoogovens bij voorkeur 's avonds, zodat hij de gloed van het vuur mooi kon weergeven."

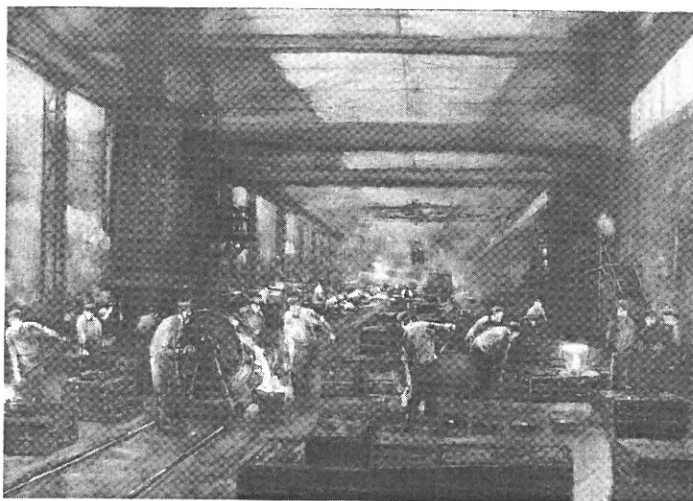
De hoogovens die Heijenbrock in beeld bracht zijn waarschijnlijk niet die in IJmuiden. Deze werden pas gebouwd in de jaren twintig, toen Heijenbrock zijn productiefste periode achter zich had.

Matthijsen maakte Heijenbrock zo'n tien jaar bewust mee. Zijn grootvader herinnert hij zich als "een grote zware man, met grijze baard en snor. In zijn grote handen met vingers krom door peesschedeverschrompeling had hij vaak een sigaar. Hij kon veel en lang op een vaak docerende toon praten, maar steeds had hij wel iets interessants te zeggen. Bijna altijd was hij vrolijk en met iedereen kon hij goed overweg, zowel met directeuren als met arbeiders."

Heijenbrock volgde vanaf zijn 17e de tekenacademie in Rotterdam. Na enkele jaren won hij een prijs, die hij besteedde aan een reis naar de Borinage, de Belgische

mijnstreek. Daar werd zijn belangstelling voor de industrie gewekt. In 1899 trouwde hij met Theodora Agatha des Amorie van der Hoeven en dat huwelijk zou bepalend zijn voor zijn verdere leven. "Zijn vrouw heeft hem heel sterk geïnspireerd," weet Matthijsen. "Ze geloofde in zijn werk als schilder van de arbeid en in het begin leefde hij van haar geld. Het was een gelukkig huwelijk, hoewel er tussen Heijenbrock en zijn vrouw grote tegenstellingen bestonden: zij was een academica afkomstig uit de elite, terwijl hij een bakkerszoon was met alleen lagere school en tekenacademie. Zij was idealistisch en harmonisch, hij praktisch en eigenzinnig."

Het echtpaar vestigde zich in Blaricum, waar het vrienden over de vloer kreeg als de schrijver Frederik van Eeden en de dichters R.N. Roland Holst en Herman Gorter. Tot het overlijden van zijn vrouw in 1923 was dit de productiefste periode van Heijenbrock als schilder. In deze tijd verwierf hij de titel 'schilder van licht en arbeid', omdat de tegenstelling licht en donker in al zijn werken een prominente rol speelt. Heijenbrock maakte een studie van het licht, waarin hij constateerde dat sterk licht kleuren aantast, terwijl bij normaal Hollands licht de kleuren 'verzadigd' en betrekkelijk donker zijn. 'Nergens is het gras zo groen als bij ons, hoewel er een donkere regenlucht boven staat,' constateerde hij in een van de vele beschouwingen die hij schreef.

Een ijzergieterij. Links zijn enige arbeiders bezig met het vullen van hun gietpannen. Rechts wordt het materiaal in mallen gegoten.

Voor zover bekend zijn er slechts twee werken van Heijenbrock met zekerheid in de regio Leiden te situeren. Het Stedelijk Museum De Lakenhal bezit een pastel die de handvormploeg van Steenfabriek Ouderzorg in Leiderdorp toont. Steenfabriek Ouderzorg-De Ridder bestond van 1880 tot 1961. In dat laatste jaar werd het bedrijfscomplex afgebroken.

Een specialiteit van de fabriek was de productie van

handgevormde stenen. Deze stenen werden vooral gebruikt in de representatieve architectuur om de monotonie van gewone baksteen te doorbreken. Zo leverde Ouderzorg onder meer stenen voor het Vredespaleis in Den Haag. Op de tekening van Heijenbrock zien we de handvormploeg aan het werk. Op een pad tussen de droogrekken staat een werkbank, waarop houten mallen met klei worden gevuld. Verder is een doek bekend dat arbeidsters in een Leidse conservenfabriek toont, maar het is niet bekend bij welke firma. Beide werken werden vijf jaar geleden in Leiden tentoond gesteld op de expositie die in het gemeentearchief werd ingericht naar aanleiding van het vijfjarig bestaan van Stiel.

In de jaren twintig en dertig maakte Heijenbrock kalenders voor onder meer de Nederlandse Spoorwegen, de VARA, het NVV en tal van bedrijven. In 1928 werd hij directeur van het door hem opgerichte 'Museum van den Arbeid' aan de Rozengracht in Amsterdam. Al van jongsaf aan verzamelde hij grondstoffen, producten, instrumenten en gereedschappen, die in dit museum naast zijn schilderijen en pastels een plaats vonden. In 27 afdelingen stonden meer dan vijfduizend voorwerpen, waaronder 600 pastels.

"Zijn doel was om de mensen waardering voor elkaars werk te laten krijgen door te laten weten wat de ander doet," verklaart Matthijsen. "Zodoende komen mensen tot samenwerking, waardoor je de maatschappij verbetert. Dat is in een nutshell zijn sociaal ideaal. Aanvankelijk probeerde hij dat door zijn schilderijen te bereiken en later via het museum."

Vier jaar na Heijenbrock's dood in 1948 sloot het Museum van den Arbeid. In de jaren van wederopbouw was onvoldoende belangstelling meer voor oude productieprocessen. Ook de interesse voor het werk van de industrieschilder verflauwde, om pas de laatste jaren weer te herleven.

Eric Jan Weterings

(Een enigszins aangepaste versie van dit artikel verscheen eerder in het Haarlems Dagblad/IJmuider Courant).

Stichting Vrienden

De 'Stichting Vrienden van het Werk van de Industrieschilder Herman Heijenbrock' inventariseert het werk van de kunstenaar. Momenteel heeft ze ruim 1100 van zijn naar schatting 1500 pastels en schilderijen gelokaliseerd. De stichting organiseert tentoonstellingen en lezingen en geeft een aantal publikaties uit. In de toekomst hoopt ze een deel van het werk van Heijenbrock permanent tentoond te kunnen stellen.

Inlichtingen: Secretariaat Stichting Vrienden:
Mw. A. Matthijsen-Doets
Lemelerveldseweg 4
8141 PV Heino

PAUL KOP VERLAAT REDACTIE STIELZ

Het in december 1996 verschenen witboek over de meelfabriek is de laatste uitgave van Stielz waaraan door Paul Kop werd meegewerkt. Andere (studie) activiteiten noopten hem helaas tot het besluit zijn activiteiten voor de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden op een lager pitje te zetten.

Helaas, want sinds begin 1992 heeft hij veel tijd besteed aan het vormgeven van Stielz. In die tijd bestond het blad nog grotendeels uit gekopieerde krantenknipsels en in eenvoudige rechttoe-rechtaan kolommen afgedrukte artikelen. Foto's werden ongerasterd gekopieerd, waardoor de kwaliteit van veel afbeeldingen op zijn zachtst gezegd matig was.

Dankzij Paul Kop heeft het blad een steeds volwassener uiterlijk gekregen, waarvan nummer vier van de zevende jaargang (over de Meelfabriek) een fraaie bekroning was. In een kleine kring van Stiel-getrouwen is hij inmiddels op passende wijze en onder uitgebreide dankzegging uitgeluid.

EJW

BERICHTEN

Pie gaat op in RDMZ

Het in 1992 opgerichte Projectbureau Industrieel Erfgoed (PIE) wordt met ingang van 1 april formeel opgeheven. De Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ) moet zich vanaf die datum gaan ontwikkelen tot het landelijk kenniscentrum voor industrieel erfgoed. Om dit project in goede banen te lijden is de bekende 'industrieel archeoloog' P. Nijhof benoemd tot coördinator industrieel erfgoed bij het RMDZ.

Om de voorheen door PIE bewaakte zorg voor roerend industrieel erfgoed als machines, schepen, voertuigen en dergelijke voort te zetten wordt een nieuwe organisatie opgericht: de Stichting Adviesbureau Industrieel Erfgoed Nederland. Deze Sabien zal zich binnenkort presenteren.

Afsluiting Jaar van het industrieel Erfgoed

Het Jaar van het industrieel erfgoed is op 27 februari 1997 formeel afgesloten. Dat gebeurde in 'de Bruine Heer', het voormalige hoofdgebouw van Philips in Eindhoven. Op het programma stonden onder meer speeches en een bezoek aan een tentoonstelling van publicaties en andere producten die in het kader van het Jaar zijn gemaakt. Ook Stiel leverde een bescheiden bijdrage aan deze expositie. Staatssecretaris van cultuur A. Nuis tenslotte, nam het evaluatierapport van het Jaar in ontvangst.

EJW

LUSTRUMPROGRAMMA TIEN JAAR STIEL

Op 27 mei 1997 bestaat de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden tien jaar. Onder het motto 'eigen roem stinkt, doch goede wijn heeft krans' is een werkgroep doende om een bescheiden feestprogramma te produceren. Voorlopig staan vier onderdelen op het programma: een tentoonstelling, een wandel- en fietsroute, een lezing en een jubileum-uitgave van Stielz.

Op de tentoonstelling worden briefhoofden getoond van (verdwenen en nog bestaande) Leidse bedrijven. Een informatieblad verschaft een korte toelichting op het getoonde materiaal. De expositie zal waarschijnlijk te zien zijn in de maanden juni, juli en augustus. Een locatie is nog niet bekend.

De wandel- en fietsroute voert langs twintig Leidse monumenten van bedrijf en techniek, die in een artikelenserie in het Leidsch dagblad beschreven worden. Van deze serie verschijnt later in het jaar een boekje. Over dit onderdeel van het lustrumprogramma moeten nog definitieve afspraken worden gemaakt met het Leidsch Dagblad.

De lezing met dia's over industrieel erfgoed wordt op een nader te bepalen locatie in september of oktober gehouden door taakgroep lid en medewerker van het Gemeentearchief Leiden Piet de Baar. Nostalgie, gekruid met humor staat bij dit programma-onderdeel centraal.

De speciale jubileumuitgave van Stielz zal onder meer een overzicht van tien jaar Stichting Industrieel Erfgoed Leiden bevatten. Voor dit artikel wordt een scibent aangezocht die geen donateur of medewerker van de stichting is. Het nummer moet in september verschijnen.

Momenteel is alleen bekend waar en wanneer de lezing plaats zal vinden. Elders in deze stielz daarover meer. Over tijd en plaats van de verschillende onderdelen van het lustrumprogramma worden de donateurs via Stielz en/of door middel van separate uitnodigingen nader op de hoogte gebracht.

Eric Jan Weterings

Uitnodiging Stiel lustrumlezing:

Rokende schoorstenen, stampende machines - de fabrieken waarin vele generaties hun schamele brood verdienden.

In de vorige eeuw werd Leiden een echte fabrieksstad, met alle positieve en negatieve gevolgen vandien. Walmende schoorstenen, die het wasgoed van de buurvrouwen bevuilden, gingen het stadsbeeld in flinke mate beheersen. Een groot deel van de bevolking werd geleefd door de stoomfluit van de fabriek. Textiel, conserven, metaal: bloeiende industrieën, vaak bekend tot ver over de landsgrenzen, verschaften velen werk, maar meestal tegen een niet al te hoog loon. Van de interieurs van deze werkplekken zijn niet veel afbeeldingen gemaakt, maar van de buitenkanten van de fabrieken zijn gelukkig talloze foto's bewaard gebleven. Velen zullen zich de inmiddels sterk veranderde of totaal gesloopte complexen nog wel voor de geest kunnen halen.

Dia's van een groot aantal van de bewaard gebleven foto's zullen worden getoond op een avond ter gelegenheid van het tienjarig bestaan van Stiel. Een toelichting bij de dia's zal worden verzorgd door P.J.M. de Baar, werkzaam bij het Gemeentearchief Leiden. Bij sommige oude plaatjes zal een opname van de huidige toestand worden getoond om te zien wat de tand des tijds op zijn geweten heeft. Daarbij zal ook in beperkte mate worden ingegaan op de rol van de stichting bij het streven om althans nog enkele sporen van het industriële verleden voor de komende generaties te bewaren.

De dia-lezing zal plaatsvinden op dinsdag 27 mei in het Gemeentearchief, Boissotkade 2a te Leiden, aanvang 20.00 uur. De toegang is gratis. Voor degenen wie deze datum niet schikt zal een herhaling plaatsvinden op zondagmorgen 21 september voor werkgemeenschap 'De Ratel' in het Leidse Volkshuis.

Joop J. Gijsman

Bent u geïnteresseerd in het Leidse en regionale erfgoed en wilt u graag het beroemde *Leids Jaarboekje* gratis ontvangen, dan kunt u niet zonder het lidmaatschap van de Vereniging Oud Leiden

De contributie bedraagt f 34,- per jaar; jongeren tot 25 jaar betalen slechts f 25,-. Door overmaking van dit bedrag op Postbankrekening 17 52 28 bent u lid van de Vereniging Oud Leiden

VERENIGING OUD LEIDEN

Opgericht 5 november 1902

postbus 917
2300 AX Leiden

DIVERSEN

Literatuur

Industria

De nummers vier, vijf en zes van 'Industria - Nieuwsbulletin van Stichting Federatie Industrieel Erfgoed Nederland' (jaargang 1996) verschenen in augustus respectievelijk oktober en december. De drie nummers bevatten een overzicht van de activiteiten in het kader van het project '1996 Jaar van het industrieel erfgoed'. Verder leveren de bulletins nieuws uit de bij Fien aangesloten organisaties. Nummer vier bevat een beknopte literatuursignalering, terwijl nummer zes aandacht besteedt aan achttien titels die verschenen in het Jaar van het Industrieel Erfgoed. Redactie-adres: p/a M.N.M. Overbeek, Noteboomstraat 61 8021 WR Zwolle.

Abonnementenopgave is mogelijk door 26 gulden over te maken voor de jaargang 1996 op postbankrekening 132802 ten name van Stichting Fien, Industria, Oosteinde 13, 7772 CA Hardenberg.

Erfgoed

Nummer vier van de vijfde jaargang van het tijdschrift 'Erfgoed van Industrie en Techniek' verscheen in december 1996. Het periodiek van de Stichting Erfgoed is deze keer geheel gewijd aan Engeland, de bakermat van de industriële revolutie. Erfgoed bevat onder meer de volgende artikelen: Een graansilo bij de Cruquius, Isambard Kingdom Brunel, De stad Bristol en het water, De ontwikkeling van de hangbruggen in Europa in de 19e eeuw en Chunnel, het project van de eeuw. Een boekbespreking completeert dit nummer.

In nummer een van de zesde jaargang (verschenen in maart 1997) wordt de winnaar van de Industrieel Erfgoedprijs 1996 bekend gemaakt (waarover elders in deze Stielz meer) en blikt P. Nijhof terug op het Jaar van het industrieel erfgoed. Verder bevat het blad de volgende artikelen: 'Steenfabriek De Bovenste Polder in Wageningen', 'Locomotiefloodsen in de stoomtijd' en 'Moutwijn uit Schiedam. De branderijen van Van der Schalk in de negentiende eeuw'.

Inlichtingen over abonnementen bij C.H. van Eldik, Brilduikerhof 12, 2623 NT Delft. Tel. 015 - 622499.

Lezing: de toekomst van de Meelfabriek

De groep 'Vrienden van de Meelfabriek' organiseert op dinsdagavond 29 april een lezing over dit bekende Leidse industriële complex op de hoek van de Oosterkerkstraat en de Zijlsingel. De 'Vrienden' bestaat uit een groepje Leidse burgers dat zich inzet voor een zorgvuldige discussie over de toekomst van meelfabriek De Sleutels.

Op dinsdagavond 29 april houdt prof. Joop van Stigt een lezing met als onderwerp 'Het beeld van 'n stad; de belevingswaarde van de Meelfabriek in het Leidse stadsbeeld.' Van Stigt is hoogleraar restauratie, renovatie en onderhoud aan de Technische Universiteit Delft en heeft zijn eigen architectenbureau. Behalve bij de bouw van veel nieuwbouwprojecten is hij ook betrokken bij de renovatie en het hergebruik van oude gebouwen zoals de Olofskapel, het Entrepotdok en het Olympisch Stadion, alle in Amsterdam.

De lezing begint om 19.45 uur in café-restaurant Einstein, Nieuwe Rijn 19 (tegenover achterzijde stadhuis). De toegang is kosteloos.

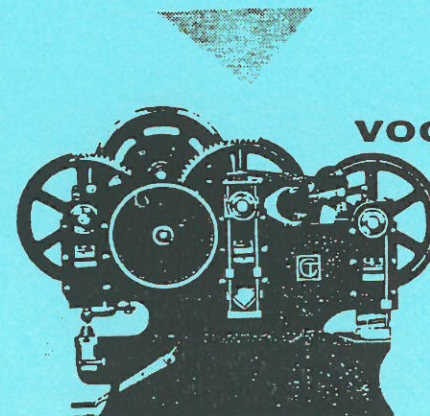
(Vrienden van de Meelfabriek p/a Atjehstraat 65 2315 CR Leiden, tel./fax 071 - 5210651)

Handleiding historisch onderzoek

Recentelijk verscheen de 'Handleiding voor historisch onderzoek in Zuid-Holland', een publicatie van het project regionale geschiedschrijving Zuid-Holland, die werd samengesteld door K.W.J.M. Bossaers en J.A. Brugman. Deze wegwijzer behandelt de afbakening van het onderwerp, het literatuur- en archiefonderzoek en de verwerking van het materiaal. Het 96 pagina's dikke boek kost 19,90 en is te bestellen bij:

Project Regionale Geschiedbeoefening in Zuid-Holland
Postbus 448
2501 CK Den Haag
tel. 070 - 3624121
fax. 070 - 3450278

Wie
biedt u de basis
voor beslissingen?

research voor beleid bv
Schipholtweg 13 - 15
2316 XB Leiden
telefoon: 31 (0) 71 - 25 37 37